

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-3-71-78>

Т. М. Савченко, здобувач
Донецького юридичного інституту МВС України

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ПОЛЮВАННЯ

У статті досліджується стан законодавчого закріплення системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання в галузі мисливського господарства та полювання, особливості розмежування їхніх повноважень, основні проблеми системи та можливі шляхи їх вирішення. Особлива увага приділена питанню участі громадськості в регулюванні зазначеної сфери. Наголошено, що залучення громадськості до управління державними справами вважається одним із основоположних принципів забезпечення демократичного розвитку суспільства, який сприяє налагодженню системного діалогу між органами влади і громадськістю, підвищенню якості підготовки та прийняття рішень з важливих питань державного і суспільного розвитку, створення умов гласності, відкритості і прозорості в діяльності органів влади. Визначено, що суб'єктом державного регулювання у сфері мисливського господарства законодавець визнає і громадські організації мисливців, зазначаючи, що з метою задоволення своїх законних інтересів у здійсненні полювання, сприяння веденню мисливського господарства, розвитку мисливського собаководства громадяни можуть добровільно об'єднуватись у громадські організації мисливців. З'ясовано, що система суб'єктів адміністративно-правового регулювання містить низку недоліків, основний з яких полягає в наявності колізій та нечіткому розмежуванні компетенцій органів, оскільки досить часто повноваження різних суб'єктів збігаються. Крім того, деякі з легально визначених повноважень на практиці не реалізуються. Сформовано пропозиції щодо вдосконалення діяльності системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання в галузі мисливського господарства та полювання, а саме: узгодити компетенцію органів, які здійснюють управління в цій сфері, та виключити тотожні повноваження; конкретизувати повноваження органів місцевого самоврядування, громадських інспекторів з охорони довкілля та громадських мисливських інспекторів у Законі України «Про мисливське господарство та полювання», привести у відповідність до сучасного законодавства Положення, які регулюють діяльність останніх; деталізувати в Законі України «Про мисливське господарство та полювання» форми залучення громадськості до здійснення регулювання в зазначеній сфері; наділити контролюючими повноваженнями у сфері мисливського господарства одного із суб'єктів державного регулювання в цій галузі та усунути дублюючі повноваження інших органів.

Ключові слова: мисливське господарство та полювання, адміністративно-правове регулювання, суб'єкти адміністративно-правового регулювання мисливського господарства та полювання.

T. M. Savchenko. The system of subjects of administrative and legal regulation in hunting economy and shooting

This article explores the state of legislative consolidation of the system of subjects of administrative and legal regulation in the field of hunting and hunting, peculiarities of the division of their powers, the main problems of the system and possible ways of solving them. Particular attention is paid to the issue of public participation in regulating this area. It is emphasized that involvement of the public in the management of public affairs is considered one of the basic principles of ensuring democratic development of society, which helps to establish a systematic dialogue between the authorities and the public, improve the quality of preparation and decision-making on important issues of state and social development, create conditions for publicity, openness transparency in the activities of the authorities. It is determined that the subject of state regulation in the sphere of hunting economy is recognized by the legislator and public organizations of hunters, noting that in order to satisfy their legitimate interests in hunting, promoting the conduct of hunting economy, the development of hunting dog breeding, citizens can voluntarily unite in the community. It is found that the system of subjects of

© Т. М. Савченко, 2019

administrative and legal regulation contains a number of shortcomings, the main of which is the existence of conflicts and a clear delineation of the competence of the authorities, since quite often the powers of different entities coincide. In addition, some of the legally defined powers are not implemented in practice. Suggestions have been made to improve the activities of the system of administrative and legal entities in the field of hunting and hunting, namely: to harmonize the competence of the bodies responsible for management in this sphere and to exclude the same powers; to specify the powers of local self-government bodies, public environmental inspectors and public hunting inspectors in the Law of Ukraine "On Hunting and Hunting"; to detail in the Law of Ukraine "On Hunting and Hunting" the forms of involvement of the public in the implementation of regulation in this area; to grant controlling powers in the field of hunting to one of the subjects of state regulation in this field and to eliminate the duplicate powers of other bodies.

Key words: hunting, administrative and legal regulation, subjects of administrative and legal regulation of hunting.

Постановка проблеми. Оптимальне здійснення мисливського господарства та полювання залежить від ефективності діяльності органів державної влади, які забезпечують адміністративно-правове регулювання у вказаній сфері. Стан розвитку галузі є наслідком реалізації суб'єктами наданих їм законних повноважень.

Проведений аналіз змісту «Оцінки виконання Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року та Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки», виявив існування низки проблем у галузі охорони навколишнього природного середовища, зумовлених недосконалим організаційно-правовим механізмом охорони довкілля, що своєю чергою актуалізує потребу вдосконалення його інституційної та функціональної складових частин [1, с. 99]. Це стосується також і регулювання у галузі мисливського господарства та полювання.

В умовах стрімкого розвитку галузі мисливського господарства та полювання як, по суті, одного з видів природокористування особливої уваги потребує існування проблеми раціонального використання, охорони та відтворення природних ресурсів. А тому органи державної влади та місцевого самоврядування, діяльність яких покликана забезпечувати охорону навколишнього середовища, відіграють найважливішу роль у вирішенні цієї проблеми та повинні сприяти реалізації принципу поєднання приватних інтересів природокористувачів з суспільними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням зазначеної теми займалися такі науковці, як О.В. Артеменко, А.П. Гетьман, І.А. Городецька, І.Г. Гуль, І.І. Світлак, В.В. Овдієнко, О.О. Томин та інші.

Мета статті полягає в узагальненні системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання в галузі мисливського господарства та полювання, визначенні стану правового регулювання їх діяльності, а також розмежуванні компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування та на цій підставі сформулювати основні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Думки науковців стосовно визначення поняття «суб'єкт адміністративно-правового регулювання» різняться. Одні автори під цим терміном розуміють джерело впливу того, хто виконує функції керівництва і впливає на об'єкт з метою переведення його у новий стан [2, с. 9]. Деякі визначають суб'єкт як елемент (управляючу систему) системи управління, що генерує процес її функціонування [3, с. 220]. Інші розкривають зміст цього поняття як структурно-окреслених спільнот людей з органами управління, що формуються ними та керівним складом [4, с. 14]. В.Ю. Волков підсумовує, що між усіма цими визначеннями немає принципових відмінностей, та фігурує ідея керівного впливу суб'єкта, наділеного управлінськими функціями, на об'єкт.

В.Ю. Волков зазначає, що поширеною є позиція стосовно визначення державного управління в широкому та вузькому розумінні. На його думку, можна вважати, що державне управ-

лінія в широкому значенні можна розглядати як адміністративно-правове регулювання, яке здійснюється державними органами усіх гілок влади та недержавними інституціями, а у вузькому – лише органами виконавчої влади [5, с. 145].

Класифікація суб'єктів адміністративно-правового регулювання в науці теж визначається по-різному. Усталеним є підхід, за якого виділяють органи загальної та спеціальної компетенції [6, с. 70]. Зокрема у галузі мисливського господарства до органів першої групи відносять Кабінет міністрів України, органи місцевого самоврядування, державні адміністрації. До другої ж групи можна віднести: Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державне агентство лісових ресурсів тощо, для яких адміністративно-правове регулювання в екологічній сфері є основним напрямом діяльності.

Інший підхід до класифікації суб'єктів регулювання, запропонований В.В. Костицьким, полягає у виділенні двох рівнів їх функціонування – загальнодержавного та територіального (місцевого) [7, с. 468]. Зокрема у сфері мисливського регулювання до загальнодержавних належать Кабінет Міністрів України, міністерства та агентство, тоді як до місцевих – органи місцевого самоврядування, державні адміністрації та територіальні органи Держлісагентства та міністерств.

О.В. Артеменко, аналізуючи систему суб'єктів адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища, пропонує розширену класифікацію, зокрема: за територіальним масштабом діяльності – загальнодержавні та місцеві; за характером, напрямками роботи та повноваженнями – загальної компетенції та спеціальної, органи виняткової компетенції, громадськість [8, с. 116].

В.В. Овдієнко стверджує, що правовідносини у сфері мисливства належать до кола суспільних відносин, у яких участь органів публічної влади є обов'язковою. Управління мисливським господарством входить в систему державного управління в галузі охорони і використання тваринного світу й, по суті, є найважливішим засобом забезпечення раціонального ведення мисливства [9, с. 14].

Розділ II Закону України «Про мисливське господарство та полювання» присвячений державному регулюванню у галузі мисливського господарства та полювання [10]. Відповідно до статті 4 державне регулювання у галузі мисливського господарства та полювання здійснюють Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища (Міністерство екології та природних ресурсів України), центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства (Міністерство аграрної політики та продовольства України), центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства (Державне агентство лісових ресурсів України), та інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх повноважень.

Органам місцевого самоврядування за цим Законом та іншими законами України можуть бути надані окремі повноваження органів виконавчої влади у сфері державного регулювання мисливського господарства та полювання.

Суб'єктом державного регулювання у сфері мисливського господарства законодавець визнає і громадські організації мисливців, зазначаючи, що з метою задоволення своїх законних інтересів у здійсненні полювання, сприяння веденню мисливського господарства, розвитку мисливського собаководства громадяни можуть добровільно об'єднуватись у громадські організації мисливців. Таким чином, можна зробити висновок про підтримку законодавцем широкого розуміння поняття «суб'єкт адміністративно-правового регулювання».

А тому, беручи за основу широке розуміння адміністративно-правового регулювання, слід звернути особливу увагу на такий суб'єкт, як громадськість.

Забезпечення участі громадян у здійсненні регулювання у галузі мисливства та полювання є реалізацією конституційно гарантованого права кожного українця на участь в управлінні державними справами, закріпленого в статті 38 Конституції України.

Варто погодитися з думкою, що залучення громадськості до управління державними справами вважається одним із основоположних принципів забезпечення демократичного розвитку суспільства, який сприяє налагодженню системного діалогу між органами влади і громадськістю, підвищенню якості підготовки, та прийняття рішень з важливих питань державного і суспільного розвитку, створення умов гласності, відкритості і прозорості в діяльності органів влади [14].

Аналіз положень законодавства дає змогу визначити, що громадськість в сучасних умовах бере участь у здійсненні адміністративно-правового регулювання у сфері мисливства, виконуючи частину функцій, покладених на органи державної влади, а також реалізуючи власні права, надані їм законодавством.

Так, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [15] визначено основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Консультації з громадськістю проводяться у формі публічного громадського обговорення, електронних консультацій з громадськістю (безпосередні форми) та вивчення громадської думки (опосередкована форма).

При цьому національне законодавство визначає такі засоби участі громадськості у прийнятті управлінських рішень, як громадська рада, громадська експертиза, загальні збори громадян, місцеві ініціативи та самоорганізація населення. Рішення, прийняті у процесі консультування з громадськістю за допомогою вище названих засобів, мають рекомендаційний характер, на відміну від рішень, що передбачають прямий вплив громадськості на процес їх прийняття за допомогою таких засобів, як референдум.

Законодавством визначено, що процедури участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики (консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення) обов'язково проводяться щодо проектів: нормативно-правових актів, що мають важливе суспільне значення і стосуються прав і обов'язків громадян, а також актів, якими передбачається надання пільг чи встановлення обмежень для суб'єктів господарювання та інститутів громадянського суспільства, здійснення повноважень місцевого самоврядування; регуляторних актів; державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень стосовно стану їх виконання, а також щодо звітів головних розпорядників бюджетних коштів про їх витрачання за минулий рік. Причому варто відмітити, що орган виконавчої влади має забезпечити врахування результатів проведення консультацій під час прийняття ним остаточного рішення або в подальшій роботі [14].

Так, Державним агентством лісових ресурсів щорічно затверджується орієнтовний план щодо проведення консультацій з громадськістю. Наприклад, в такому плані на 2019 рік у галузі мисливського господарства передбачається обговорення проекту наказу Мінагрополітики «Про затвердження правил державного обліку мисливських тварин» відповідно до статті 6 Закону України «Про мисливське господарство та полювання».

Крім того, громадськість бере участь і в здійсненні контрольної функції адміністративно-правового регулювання. Так, відповідно до статті 58 Закону України «Про тваринний світ» [16] громадський контроль у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля та громадськими інспекторами

Державного агентства лісових ресурсів України і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань мисливського господарства та полювання. Повноваження громадських інспекторів у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу визначаються положеннями про них, затвердженими Міністерством екології та природних ресурсів України, Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Відповідно до ст. 38 Закону громадський контроль за полюванням здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля та громадськими мисливськими інспекторами. Правовий статус цих громадських представників визначає низка нормативно-правових актів, зокрема, Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля від 27 лютого 2002 року [17], Положення про громадських мисливських інспекторів від 1 березня 2002 року [18] тощо. Однак проблемою є застарілість норм названих підзаконних актів, які не відповідають сучасному стану речей та не узгоджуються з іншими законодавчими актами. Внаслідок цього простежується низька ефективність участі громадськості в здійсненні контрольної функції в галузі мисливського господарства та полювання, що пов'язано з наявністю низки колізій у чинному законодавстві, яке визначає правовий статус громадських інспекторів. Як зазначає І.І. Світлак, найбільшим недоліком практичної реалізації закріпленого в законодавстві інституту громадських інспекторів є розрив між правовою нормою та її виконанням. Громадські інспектори не завжди мають можливість реалізувати права, гарантовані їм законодавством [19, с. 51].

Крім того, як зазначають науковці, залишаються не вирішеними питання повноти врахування інтересів і думки громадськості, механізмів захисту і оскарження прийнятих рішень. Потребують подальшого удосконалення на законодавчому рівні процедури участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики в частині відсутності законодавчих можливостей внесення окремими громадянами (на відміну від громадських рад та інститутів громадянського суспільства) пропозицій до плану проведення консультацій з громадськістю; відсутності детального порядку забезпечення репрезентативності соціальних груп населення, суб'єктів господарювання, інститутів громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування та інших заінтересованих суб'єктів органами виконавчої влади у процесі організації консультацій з громадськістю у формі публічного громадського обговорення; відсутності правових засад відповідальності органів виконавчої влади за порушення встановлених процедур проведення консультацій з громадськістю [20].

Наголошується також на наявності наступних недоліків щодо участі громадськості в регулюванні зазначеної сфери:

- незважаючи на високий рівень законодавчого регулювання застосування окремих засобів і форм залучення громадськості до управління, відсутнім є системний підхід до формування послідовної, єдиної і комплексної державної політики з цього питання;
- розмаїття широкого спектру запропонованих засобів, форм взаємодії та участі громадськості в управлінні державними справами нівелюється відсутністю реальних і дієвих механізмів врахування її законних інтересів;
- неузгодженість нормативно-правової бази проявляється, зокрема, в унормуванні різних суб'єктів участі в управлінні – громадяни, недержавні природоохоронні організації, інститути громадянського суспільства, хоча усі вони об'єднуються поняттям громадськості [14, с. 24].

Стратегією державної екологічної політики України на період до 2020 року передбачено участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій у ході вдосконалення природоохоронного законодавства [21].

Система суб'єктів адміністративно-правового регулювання містить низку недоліків, основний з яких полягає в існуванні колізій та нечіткому розмежуванні компетенції органів, оскільки досить часто повноваження різних суб'єктів збігаються. Крім того, деякі з легально визначених повноважень на практиці не реалізуються.

В.В. Овдієнко зазначає, що у Законі України «Про мисливське господарство та полювання» не визначено компетенцію центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства, зокрема, щодо контролю за веденням державного кадастру мисливських тварин, а підзаконні нормативні акти суперечать вказаному Закону як у визначенні суб'єктів державного кадастру мисливських тварин, так і в обсязі наданих їм повноважень у цій сфері. Вбачається необхідним внести зміни до Положення про державну систему моніторингу довкілля, де перелік суб'єктів моніторингу тваринного світу викласти у відповідності до діючої системи органів виконавчої влади [9].

Однією з найбільш важливих, але одночасно і проблематичних, функцій адміністративно-правового регулювання є функція контролю. О.О. Томин розуміє під контролем у галузі мисливства і полювання систематичну, конструктивну діяльність державних органів та посадових осіб, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, яка спрямована на забезпечення відповідності мисливської діяльності та полювання вимогам чинного законодавства України.

Науковець зазначає, що до альтернативних шляхів реформування функції контролю у досліджуваній сфері належать: створення служби охорони державного мисливського фонду для підвищення ефективності боротьби з браконьєрством та забезпечення її необхідними матеріально-технічними засобами (приміщеннями, автотранспортом, засобами зв'язку та комп'ютерною технікою); розширення повноважень працівників лісової охорони, егерської служби, егерів мисливських господарств, громадських організацій мисливців, громадських мисливських інспекторів щодо здійснення контролю за охороною, використанням державного мисливського фонду; збільшення державного фінансування для проведення комплексу екологічних заходів; поширення положення статті 40 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» і на громадських мисливських інспекторів, надавши їм аналогічний правовий та соціальний захист, яким наділені і працівники, що здійснюють державний контроль у галузі мисливського господарства та полювання.

Для забезпечення належного і дієвого державного контролю у галузі мисливського господарства і полювання доцільно: 1) розробити і затвердити Інструкцію про стимулювання та матеріально-технічне забезпечення осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання; 2) ст. 40 Закону «Про мисливське господарство та полювання» викласти у наступній редакції: «Правовий та соціальний захист працівників, уповноважених здійснювати державний та громадський контроль у галузі мисливського господарства та полювання» і поширити її дію на громадських інспекторів [22].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи все вищевикладене, можна сформулювати певні пропозиції щодо вдосконалення діяльності системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання в галузі мисливського господарства та полювання. Зокрема, необхідно:

1. Узгодити компетенцію органів, які здійснюють управління в цій сфері, та виключити тотожні повноваження;
2. Конкретизувати повноваження органів місцевого самоврядування, громадських інспекторів з охорони довкілля та громадських мисливських інспекторів у Законі України «Про мисливське господарство та полювання». Привести у відповідність до сучасного законодавства Положення, які регулюють діяльність останніх;

3. Деталізувати в Законі України «Про мисливське господарство та полювання» форми залучення громадськості до здійснення регулювання в зазначеній сфері;
4. Наділити контролюючими повноваженнями у сфері мисливського господарства одного із суб'єктів державного регулювання в цій галузі та усунути дублюючі повноваження інших органів.

Список використаних джерел:

1. Городецька І.А. Система суб'єктів адміністративно-правового регулювання в галузі охорони, використання, відтворення тваринного світу. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. с. 90–101. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.47/part_2/24.pdf.
2. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 752 с.
3. Бульгин Ю.Е. Организация социального управления (основные понятия и категории) : словарь-справочник. Москва : Контур. 1999. 254 с.
4. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Ун-т внутр. справ. 1998. 254 с.
5. Волков В.Ю. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації та сертифікації. *Форум права*. 2013. № 1. С. 145–149.
6. Гетьман А.П. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Харків : Право, 2014. 784 с.
7. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм навколишнього природного середовища в Україні) : монографія. Київ : УСП МСБ “Eusmeu”. 2003. 772 с.
8. Артеменко О.В. Система суб'єктів адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Університетські наукові записки*. 2014. № 3 (51). С. 114–119.
9. Овдієнко В.В. Правове регулювання мисливства в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. 12.00.06. Харків. 2004. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5900/1/Ovdienko_2014.pdf.
10. Про мисливське господарство та полювання. Закон України № 1478-III 22.02.2000. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>.
11. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України. Постанова Кабінету міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1119. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-%D0%BF>.
12. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України. Указ Президента від 23.04.2011 № 500/2011. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500/2011>.
13. Положення про обласні управління лісового та мисливського господарства Державного агентства лісових ресурсів України. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 21.03.2012 № 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0729-12>.
14. Кравець П., Павлішук О., Станкевич О. Законодавчо-правові засади доступу до інформації та участі громадськості в управлінні лісовим господарством. Київ. 2015. 33с.
15. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 року № 996. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.
16. Про тваринний світ. Закон України від 03.03.1993 № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>.

17. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 27 лютого 2002 року № 88. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02>.

18. Про затвердження Положення про громадських мисливських інспекторів. Наказ Державного комітету лісового господарства України від 1 березня 2002 року № 27. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0290-02>.

19. Світлак І.І. Правовий статус громадських інспекторів у сфері боротьби з порушеннями правил полювання та рибальства: законодавчі колізії. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Ст. 48–52. URL: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9A/Downloads/Pvuk_2011_8_10%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9A/Downloads/Pvuk_2011_8_10%20(1).pdf).

20. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні : посіб. Київ : Ленвіт, 2012. 64 с. URL: www.britishcouncil.org.ua.

21. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Закон України від 21 грудня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

22. Тomin О.О. Правове регулювання мисливства та полювання в Україні (на матеріалах Карпатського регіону). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. 12.00.06. Київ. 2009.